

УДК 75/76.01.03:002.2](497.2+477)"13/14"(091)
DOI: 10.30970/sls.2025.74.5176

БОЛГАРСЬКІ Й УКРАЇНСЬКІ КНИЖКОВІ МІНІАТЮРИ XIV–XV ст.: ХУДОЖНЬО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Ігор ШПИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Інститут славістики
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
ORCID ID: 0000-0002-0454-7711
e-mail: i-shpyk@ukr.net*

У статті розглянуто вплив болгарського книжково-художнього мистецтва на формування та розвиток української книжкової мініатюри доби пізнього середньовіччя. Простежено спільні риси у стилістиці Київського та Томичового Псалтирів, а також Іван-Александрового Євангелія, зокрема оповідальність композицій, поєднання світських і релігійних мотивів, узагальненість образів та монументальність живописної манери. Особлива увага приділена ролі Тирновської школи у поширенні візантійських художніх канонів. Встановлено зв'язки між ілюстраціями ватиканського списку Хроніки Константина Манасії та Мукачівського Псалтиря і Радзивилівського літопису. Зроблено висновок, що подібність між болгарськими й українськими мініатюрами зумовлена не тільки спільним візантійським культурно-мистецьким підґрунтям, а й безпосереднім сприйняттям досягнень мініатюрного живопису Болгарії на Русі.

Ключові слова: українська книжкова мініатюра, болгарські художні впливи, Київський Псалтир, Іван-Александрове Євангеліє, Хроніка Константина Манасії, візантійська культурно-мистецька традиція.

У другій половині XIV ст. суспільно-політична ситуація в Болгарії та на Русі вкотре зазнала істотних трансформацій. Зокрема, в останні п'ять десятиліть існування Другого Болгарського царства церковно-релігійне і водночас культурно-мистецьке життя сягали свого апогею. Ініціатором цього піднесення був цар Іван Александр (1331–1371), який проявляв значний інтерес до книжності, літератури та мистецтва, спрямовуючи на їх розвиток значні кошти. Завдяки державній підтримці, високоосвічені болгарські духовники на чолі з патріархом Євтимієм Тирновським започаткували мовно-правописну реформу, що згодом переросла у широкомасштабне оновлення середньо-болгарських книжно-літературних надбань (див.: Динєков, 1974, с. 15–26).

Тоді ж, у третій чверті XIV ст., над більшою частиною нинішньої території України – Київщиною, Чернігово-Сіверщиною, Переяславщиною, Поділлям та частиною Волині – встановили свою владу литовські князі. Руська знать активно вступала в союзні відносини з литовськими можновладцями, усвідомлюючи потребу в сильній центральній владі, здатній забезпечити захист їхніх вотчин від зазіхань з боку воєвоначих сусідів.

Це зближення було настільки тісним, що в підсумку зумовило швидку асиміляцію нечисленної литовської панівної верхівки, яка почала розмовляти “руською” (білорусько-українською) мовою, а у своїй суспільно-політичній діяльності дедалі більше орієнтуватися на руські державницькі та правові традиції. Литовські князі не лише з великою повагою ставилися до віри та культури місцевого населення, а й часто зрікалися своєї язичницької релігії на користь православ'я. Вони щедро обдаровували єпископські кафедри, монастирі й церкви маєтками та різноманітними предметами церковного життєвого, що сприяло відродженню релігійно-культурного життя на Русі.

Наприкінці XIV ст. литовцям удалося розширити свої володіння аж до Чорного моря. Величезні простори Русі, що ввійшли до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемойтського, ще тривалий час зберігали старий адміністративний поділ на князівства та землі, які в політичному відношенні мали низку вольностей і привілеїв. Підтримуване знатними і заможними руськими родами, а також високопосадовцями Великого князівства Литовського місцеве православне духовництво активізувало свою книжно-літературну та мистецьку діяльність, прагнучи досягти рівня найновіших досягнень східнохристиянської цивілізації. З цією метою ієрархи Київської митрополії інтенсифікували усталені й підтримувані упродовж віків на рівні традиції відносини з візантійськими та південнослов'янськими релігійно-культурними центрами*, закономірно зосередивши найбільшу увагу на досягненнях Тирновської книжно-літературної школи (Георгиев, 1974, с. 61–78.). Процес їх запозичення та засвоєння був каталізований завоюванням турками-османами болгарських земель (Шпик, 2005; 2006; 2007).

Попри чималу значущість болгарсько-руських книжно-літературних відносин кінця XIV–XV ст., вони досі залишаються дослідженими нерівномірно. Серед найважливіших напрямів, що потребують першочергової уваги, особливо вирізняється вивчення книжкової мініатюри. Ще в 70-х роках XX ст. Д. Степовик (1975, С.43–54) у своїх дослідженнях окремо простежив художньо-стилістичні паралелі між мініатюрами болгарських й українських пізньосередньовічних рукописних книг. Деякі принагідні спостереження щодо цього питання висловив також Я. Запаско (1995, №60).

Пропонована розвідка не ставить за мету повністю заповнити наявну прогалину в дослідженні зазначеної проблеми; вона є радше спробою попереднього, умовного окреслення болгарських художніх впливів на розвиток української книжкової мініатюри кінця XIV–XV ст.

Однією з найраніших пам'яток українського пізньосередньовічного книжкового мистецтва, в якій простежуються впливи болгарських художників другої половини XIV ст., є славнозвісний Київський Псалтир 1397 р. (302 ілюстрації на полях) (додаток 1). На думку Д. Степовика, його мініатюри в окремих випадках мають спільні стилістичні ознаки з ілюстраціями Томичового Псалтиря (109 текстові мініатюри) (додаток 2) – йдеться про поєднання світських і релігійних сцен у деяких сюжетних мініатюрах; яскраво виражену тенденцію до оповідальності, наслідування монументального живопису (вільний широкий мазок, акцентування головних сюжетних подій і провідних персонажів за допомогою ефективно збалансованих кольорових площин), використання художниками

* Про значну інтенсифікацію традиційних русько-балканських церковно-релігійних зв'язків у середині-другій половині XIV ст. свідчить ряд збережених документальних матеріалів: Грамота великого литовського князя Ольгерда, адресована константинопольському патріарху Філофею (1371); Послання константинопольського патріарха Філофея до митрополита Київського і всієї Русі Алексія (1371); “Соборне діяння” Східної церкви 1380 р. та ін. Усі вони містять інформацію про відвідання Константинополя русичами. Судячи з усього, у вказаний період ці подорожі знову набули регулярного характеру.

однакових засобів узагальнення (наприклад, образ цілого міста передано зображенням однієї вежі) (Степовик, 1975, с. 54–56). Якщо ілюстрації Київського Псалтиря в українському книжному мистецтві – явище унікальне, то Томичів Псалтир має аналог – Іван-Александрове Євангеліє (1356 р.; ілюстроване 366 мініатюрами і двома груповими портретами), мініатюрним зображенням якого притаманні усі перелічені риси (Філов, 1934). Подібність між українською та болгарськими пам'ятками зумовлена насамперед застосуванням однакових художніх технік та образних систем, тому нема підстав розглядати її як прояв прямої болгарсько-української взаємодії в царині книжкової ілюстрації, оскільки за способом розміщення, тематикою та композицією мініатюр Київський Псалтир суттєво відрізняється від Іван-Александрового Євангелія та Томичового Псалтиря. В даному випадку можна констатувати не болгарські, а чисто візантійські художні впливи, які проникли на Русь через Болгарію.

Промовистим є факт, що така визначна пам'ятка, як Київський Псалтир, в українській мистецькій культурі була створена саме наприкінці XIV ст. – в той період, коли другий південнослов'янський вплив досяг свого апогею. Малоімовірним є великий хронологічний розрив між надходженням до Києва грецьких ілюстрованих рукописів – художніх прототипів Київського Псалтиря та їх копіюванням місцевими майстрами. Ці вишукані взірці не могли довго залишатися поза увагою українських митців і священнослужителів, які ще в 70-х роках XIV ст. з ініціативи та під керівництвом митрополита Кипріяна почали активно відновлювати й збагачувати свою книжно-мистецьку спадщину. Крім того, високопрофесійні київські художники – автори ілюстрацій Київського Псалтиря – явно вперше зіткнулися з таким розмаїттям мініатюр: вони легко відтворювали всі мініатюри грецьких кодексів, але не завжди розуміли їх сутність, через що зображення інколи втрачали первинний зміст і набували нової інтерпретації.

Ілюстрації Київського Псалтиря та болгарських літургійних кодексів, особливо Іван-Александрового Євангелія – це, по-суті, різні варіанти практичного втілення одних і тих же художньо-естетичних уявлень та творчих стандартів, розроблених візантійськими майстрами комнінівської епохи (XI–XII ст.). Разом з тим, у них помітні й ремінісценції так званого палеологівського стилю (XIII–XIV ст.). Такий своєрідний симбіоз властивий болгарській книжковій мініатюрі XIV ст., творці якої свідомо відбирали й майстерно поєднували найвдаліші здобутки візантійських митців. Поява аналогічних тенденцій на українських теренах не може бути пояснена тільки спільністю історичних умов розвитку болгарської й української мініатюрної творчості. Судячи з усього, Київський Псалтир є однією з тих пам'яток, художні прототипи яких потрапили на Русь не безпосередньо з Візантії, а через південнослов'янські країни, де тривалий час слугували взірцями для місцевих художників-мініатюристів. На користь такого припущення свідчать елементи південнослов'янської орфографії в написах при зображеннях: майже всі вони відповідають середньоболгарським мовно-правописним нормам. Імовірно, у Болгарії деякі з цих глос були перекладені на церковнослов'янську мову й записані поряд із грецькими відповідниками.

Тирновська художня школа розробила доволі широкий тематичний діапазон мініатюрних зображень, серед яких, окрім ілюстрацій біблійних оповідань, були й світські сцени. Здебільшого вони представлені малюнками на історичну тематику з чітко вираженим сюжетом. З середини XIV ст. збереглися ілюстрації ватиканського списку середньоболгарського перекладу візантійської Хроніки Константина Манасії (1344–1345). Створюючи слов'янську копію цього кодексу, болгарські книжники дописали й, відповідно, проілюстрували чимало сторінок з історії Болгарії. Наприкінці XIV–у

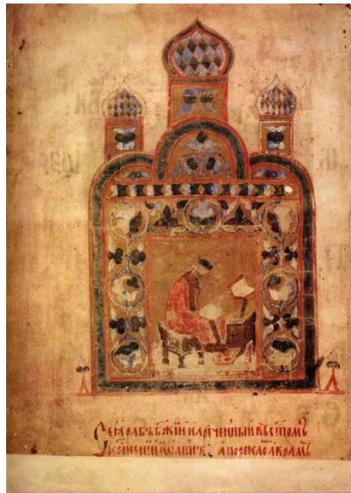
першій половині XV ст. “болгаризована” Хроніка Константина Манасії потрапила на східнослов'янські землі. Деякі її списки, що побутували тут, але до нашого часу не дійшли, могли містити ілюстрації, аналогічні мініатюрам ватиканського списку. На це вказує аналіз пам'яток як місцевого, так і сусіднього молдавського мініатюрного живопису. Зокрема, безпосередній вплив болгарсько-візантійських історичних ілюстрацій помітний у сторінковій композиції молдавського, так званого Мукачівського, Псалтиря (початок XV ст.) – зображенні Спаса на престолі з книгою і жестом благословення, Іоанна Логофета, що стоїть навколішки і подає Христові книгу, та царя Давида у вінці, з лірою через плече (додаток 3). Її сюжет та зміст перегукуються з мініатюрою Хроніки Константина Манасії “Христос, Давид та Іоанн Логофет”, а моделювання постатей Спаса та царя Давида здійснене за тією ж схемою, що й фігури імператора Тіберія і царя Давида з мініатюр “Вознесіння Христове та імператор Тіберій”, “Цар Давид і цар Іван-Александр” (додатки 4–5) названого болгарського рукопису. До прототипів невідомий художник, оздоблювач Мукачівського Псалтиря, підійшов з величезною творчою енергією і неабияким хистом. Образи він потрактував у реалістичній манері, без надмірної спрощеності й сухості, надавши навіть найдрібнішим деталям анатомічної правильності.

Стилістично близькими до ілюстрацій ватиканського списку середньоболгарського перекладу Хроніки Константина Манасії є мініатюри Радзивилівського літопису, переписаного та оздобленого в другій половині XV ст. за давньоруським оригіналом кінця XII–початку XIII ст. Подібність помітна, передусім, у композиційних особливостях, техніці виконання та образній оповідальності мініатюр. Втім, загальними образотворчими засобами вона не обмежується. В східнослов'янському кодексі подеколи трапляються конкретні запозичення ілюстративних мотивів з тирновської пам'ятки. Зокрема, східнослов'янські книгописці та художники наочно відтворили розправу княгині Ольги над непокірними древліанами у 945 р., хоча подібної за змістом сцени у давньоруському протографі не було. Її створення не було особливо складним – треба було зобразити втечу людей з охопленого полум'ям міста та сутичку під його стінами повстанців із князівськими дружинниками. Втім, художник не розвинув власну творчу фантазію, а зосередив усі свої зусилля на пошуку тематично близької композиції серед наявних у його розпорядженні взірців. Найвідповіднішою йому видалася мініатюра “Взяття Іоанном Цимісхієм Преслава” з Хроніки Константина Манасії (додаток 7). В обидвох випадках намальовані схилені в поклони люди, які мирно вийшли з вузької вежі, що символізує місто. За змістом ця болгарська композиція не узгоджується з давньоруським літописом, позаяк виходить, що беззбройні древліани кланяються своїм убивцям. Зауваживши цю суперечність, автор мініатюри домалював декілька наполовину висунутих із міських воріт списів (додаток 8). Такі дрібні, на перший погляд, не завжди помітні нюанси, наводять на думку, що при створенні у другій половині XV ст. Радзивилівського літопису, крім давньоруських списків, використовувалась також ілюстрована середньоболгарська копія візантійської Хроніки Константина Манасії, або, принаймні, перемальовки її мініатюр.

Наприкінці XIV–у першій половині XVI ст. спорідненість болгарських й українських фронтисписних (розміщених на окремій сторінці) мініатюр поглиблюється. У непоодиноких випадках їм притаманні спільні художньо-стилістичні риси: дотримання традиційних іконографічних схем у сюжеті й композиції, які завжди чіткі та зрозумілі; тяжіння до об'ємного зображення постатей святих; загальна видовженість або присадкуватість форм; вираження, головним чином через моделювання облич, емоційно-

психологічних процесів – зосередженості, задуми, натхнення тощо. Усе це свідчить про те, що в період пізнього середньовіччя східнослов'янські художники сприймали досягнення візантійського мініатюрного живопису в основному з південнослов'янських, болгарських та сербських книг, значно доступніших для них, ніж візантійські оригінали.

Отже, у другій половині XIV ст. Болгарія та Русь зазнали значних суспільно-політичних і культурних трансформацій. Завдяки підтримці царя Івана-Александра та діяльності патріарха Євтимія Тирновського, болгарська книжкова культура досягла свого апогею, здобувши чималу популярність в сусідніх слов'янських країнах, особливо на Русі. Інкorporація руських земель до складу Великого князівства Литовського сприяла розвитку книжності та мистецтва. Київський Псалтир, Мукачівський Псалтир, Радзивилівський літопис та інші пам'ятки можуть свідчити про те, що подібність між болгарськими й українськими мініатюрами зумовлена не тільки спільним візантійським культурно-мистецьким підґрунтям, а й безпосереднім сприйняттям досягнень мініатюрного живопису Болгарії на Русі. Болгарсько-українські зв'язки проявляються в стилістичних, композиційних і тематичних рисах мініатюр, що свідчить про роль Болгарії як культурного посередника.

Додаток 1

Фронтоспісна мініатюра Київського Псалтиря 1397 р.
(<https://archive.org/details/kyiv-psaltryr/page/n1/mode/2up>)

Додаток 2
Псалтир Томича, 1360-ті роки
(Джурова, 1990)

Додаток 6
Мукачівський Псалтир. Початок XV ст.
(Запаско, 1995. № 60)

Додаток 4

Мініатюра Хроніки Константина Манасії “Христос, Давид та Іоанн Логофет”,
(1344–1345)

(Manuscript - Vat.slav.2)

Manuscript - Vat.slav.2 *Vatican Library*. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2)

Додаток 5

**Мініатюра Хроніки Константина Манасії
“Цар Давид і цар Іван-Александр”**, (1344–1345)

(Manuscript - Vat.slav.2)

Manuscript - Vat.slav.2 *Vatican Library*. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2)

Додаток 6

Мініатюра Хроніки Константина Манасії

“Вознесіння Христове та імператор Тіберій”, (1344–1345)

(Manuscript - Vat.slav.2)

Manuscript - Vat.slav.2 *Vatican Library*. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2)

Додаток 7

Мініатюра Хроніки Константина Манасії “Взяття Іоанном Цимісієм Преслава”, (1344–1345)

(Manuscript - Vat.slav.2)

Manuscript - Vat.slav.2 *Vatican Library*. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2)

Додаток 8

Радзивіллівський літопис, IX–XIII ст.,

(https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-

bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003369)

Список посилань

Георгиев, Е., 1974. Търновската книжовна школа и нейното значение за развитието руската, сръбската и румънската литература. *Търновска книжовна школа, 1371–1971: Международен симпозиум, Велико Търново, 11–14 октомври 1971 / Великотърновски университет "Кирил и Методий", Институт за балканистика при БАН. София: Издателство на Българската академия на науките*, с. 61–78.

Джурова, А., 1990. *Томичов псалтир*, 1–2. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".

Динеков, П., 1974. Търновската книжовна школа в развитието на българската литература. *Търновска книжовна школа, 1371–1971: Международен симпозиум, Велико Търново, 11–14 октомври 1971 / Великотърновски университет "Кирил и Методий", Институт за балканистика при БАН. София: Издателство на Българската академия на науките*, с. 15–26.

Запаско, Я. П., 1995. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів: Світ.

Київський Псалтир (Kiev Psalter of 1397). Доступно: <https://archive.org/details/kyiv-psaltery/page/n1/mode/2up>

Манасиевата летопис. Дигитално факсимиле на Ватиканския препис. *Vatican Library*. Налично: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2

Радзивіллівський літопис, IX–XIII ст. *Електронна бібліотека "Україніка"*. Доступно: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003369

Філов, Б., 1934. *Миниатюрите на Лондонското евангелие на цар Иван Александра. Les miniatures de l'évangélie du roi Jean Alexandre à Londres*, 350 с.

Шпик, І., 2005. Високоосвічені болгари – провідники церковно-інституційного та релігійно-культурного життя Русі-України (остання чверть XIV–XV ст.). *Проблеми слов'янознавства*, 55, с. 13–28.

Шпик, І., 2006. Болгарсько-українські книжково-літературні зв'язки та взаємовпливи (остання чверть XIV–перша половина XVI ст.). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*, 14, с. 3–36.

Шпик, І., 2007. Болгари на українських землях (кінець XIV–перша половина XVI ст.). *Проблеми слов'янознавства*, 56, с. 13–22.

The Gospels of Tsar Ivan Alexander, 1355-1356. *The British Library*. Available at: https://web.archive.org/web/20221225101640/http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_39627_fs001r

References

Georgiev, E., 1974. The Tarnovo Literary School and Its Significance for the Development of Russian, Serbian, and Romanian Literature. The Tarnovo Literary School, 1371–1971: International Symposium, Veliko Tarnovo, October 11–14, 1971 / Veliko Tarnovo University “Cyril and Methodius,” Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, pp. 61–78.

Dinekov, P., 1974. The Tarnovo Literary School in the Development of Bulgarian Literature. The Tarnovo Literary School, 1371–1971: International Symposium, Veliko Tarnovo, October 11–14, 1971 / Veliko Tarnovo University “Cyril and Methodius,” Institute of Balkan Studies at the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, pp. 15–26. (In Bulgarian)

Zapasko, Ya. P., 1995. Monuments of book art. Ukrainian manuscript. L'viv: Svit. (In Ukrainian)

Kiev Psalter of 1397. Available at: <https://archive.org/details/kyiv-psaltyr/page/n1/mode/2up> (In Church Slavonic)

The Manasseh Chronicle. A digital facsimile of the Vatican manuscript. *Vatican Library*. Available at: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.slav.2 (In Church Slavonic)

The Radziwill Chronicle, 9th–13th Centuries. “*Ukrainica*” *Digital Library*”. Available at: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003369 (In Church Slavonic)

Filov, B., 1934. The Miniatures of the London Gospel of Tsar Ivan Alexander.

Les miniatures de l'évangélie du roi Jean Alexandre à Londres, 350 p. (In Bulgarian)

Shpyk, I., 2005. Highly educated Bulgarians as researchers of ecclesiastical and religious-cultural life in Rus'-Ukraine (the last quarter of the 14th–15th centuries). *Problems of Slavonic Studies*, 55, pp. 13–28. (In Ukrainian)

Shpyk, I., 2006. Bulgarian-Ukrainian literary contact and mutual influences (last quarter of the XIV–first half of the XVI centuries). *Proceedings of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv*, 14, pp. 3–36. (In Ukrainian)

Shpyk, I., 2007. Bulgarians in Ukrainian lands (late 14th–first half of the 16th century). *Problems of Slavonic Studies*, 56, pp. 13–22. (In Ukrainian)

The Gospels of Tsar Ivan Alexander, 1355–1356. *The British Library*. Available at: https://web.archive.org/web/20221225101640/http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_39627_fs001r (In Church Slavonic)

Dzhurova, A., 1990. The Tomichov Psalter, vols. 1–2. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. (In Bulgarian)

BULGARIAN AND UKRAINIAN BOOK MINIATURES OF THE 14TH–15TH CENTURIES: ARTISTIC AND STYLISTIC PARALLELS

Igor SHPYK

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000
Chair of history Central and Eastern Europe
ORCID ID: 0000-0002-0454-7711
e-mail: i-shpyk@ukr.net*

Abstract

Background: Despite the considerable significance of Bulgarian–Russian literary and publishing relations in the late fourteenth and fifteenth centuries, research in this area remains uneven. Of the various domains warranting prioritized attention, the study of book miniatures emerges as particularly salient.

Purpose: This study does not seek to fully bridge the existing gap in research on this topic; rather, it represents a preliminary, tentative effort to outline Bulgarian artistic influences on the development of Ukrainian book miniatures in the late 14th–15th centuries.

Results: In the second half of the fourteenth century, Bulgaria and Rus' experienced significant socio-political and cultural transformations. Under the patronage of Tsar Ivan Alexander and through the efforts of Patriarch Euthymius of Tarnovo, Bulgarian literary culture reached its zenith and gained considerable influence in neighbouring Slavic lands, particularly in Rus'. The incorporation of Rus' territories into the Grand Duchy of Lithuania further facilitated the development of literature and the arts. Manuscripts such as the Kyiv Psalter (1397), the Mukachevo Psalter, and the Radziwill Chronicle suggest that the similarities between Bulgarian and Ukrainian miniatures stem not only from a shared Byzantine cultural and artistic heritage but also from the direct reception of Bulgarian miniature painting in Rus'. Bulgarian-Ukrainian connections are evident in the stylistic, compositional, and thematic characteristics of these miniatures, underscoring Bulgaria's role as a cultural intermediary.

Key words: Ukrainian book miniatures, Bulgarian artistic influences, the Kyiv Psalter, the Ivan-Alexandrov Gospel, the Chronicle of Constantine Manasses, the Byzantine cultural and artistic tradition.

Стаття надійшла до редколегії 09.06.25.

Прийнята до друку 18.09.25.

Опублікована 11.12.25.